

330.341 (043.3)

№25

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
БАНК-МОЛИЯ АКАДЕМИЯСИ**

Қўлёзма ҳуқуқида
УДК 336.256:368.025.6(575.1)

Каримова Комила Данияровна

**КИЧИК БИЗНЕС КОРХОНАЛАРИ МОЛИЯВИЙ БАРҚАРОРЛИГИНИ
ТАЪМИНЛАШДА РИСКЛАРНИ БОШҚАРИШ**

Ушбу

08.00.07 – “Молия, пул муомаласи ва кредит”

**Иқтисод фанлари номзоди
илмий даражасини олиш учун тақдим этилган диссертация**

АВТОРЕФЕРАТИ

Тошкент – 2008

330,341(043.3)

K 25

Диссертация иши Тошкент Молия институтида бажарилган.

Илмий раҳбар: иқтисод фанлари доктори, профессор
Ваҳобов Алишер Восіқович.

Расмий оппонентлар: иқтисод фанлари доктори, профессор
Иминов Одилжон Каримович;
иқтисод фанлари доктори, доцент
Бобақулов Тўлқин Ибодуллаевич.

Етақчи ташкилот: Ўзбекистон Республикаси Молия
вазирлиги.

Ҳимоя Ўзбекистон Республикаси Банк-молия академияси ҳузуридаги
иқтисод фанлари доктори илмий даражасини олиш учун диссертациялар
ҳимояси бўйича Д.005.25.01. рақамли Бирлашган Ихтисослашган кенгашнинг
2009 йил «16» декабр соат 16⁰⁰ да ўтадиган мажлисида
бўлади.

Манзил: 100000, Тошкент шаҳри, Ҳамидулла Орипов кўчаси, 16-уй.

Диссертация билан Ўзбекистон Республикаси Банк-молия академияси
кутубхонасида танишиш мумкин.

Автореферат 2008 йил «16» декабр да таркатилди.

Бирлашган Ихтисослашган
Кенгаш илмий котиби,
иқтисод фанлари номзоди

7. м

Ф. Мирзаев.

I. ДИССЕРТАЦИЯНИНГ УМУМИЙ ТАВСИФИ

Мавзунинг долзарблиги. Бозор иктисодиёти ривожланган мамлакатлар тажрибаси кўрсатишича, XX асрнинг 60-йилларидан бошлаб миллий иктисодиётнинг пойдевори ҳисобланган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ривожланишига алоҳида эътибор қаратила бошланган.

Мустақиллик йилларида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ташкил этиш ва ривожланишининг ҳуқуқий-институционал асосларига оид қатор иктисодий қонунлар, меъёрий ҳужжатлар қабул қилиниб ва амалиётга жорий этилмоқда. Аҳолининг тадбиркорлар, мулкдорлар қатлами ушбу соҳани танлаш ҳисобига турмуш фаровонлигини яхшилаб, солиқлар ва мажбурий тўловларни ўз вақтида тўлаш билан давлат бюджетини даромадлар қисмини шакллантиришга ҳисса қўшмоқда. Президентимиз И.А. Каримов кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари фаолиятида содир бўлаётган ижобий жараёнлар хусусида тўхталиб: “2008 йилда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ялпи ички маҳсулот таркибидаги улуши 48 фоизга, 2010 йилга бориб эса 50-52 фоизга, хизмат кўрсатиш соҳасининг салмоғини тегишли равишда 45 ва 49 фоизга етказиш учун бугун бизда барча асосларимиз бор. 2010 йилда янги ташкил этилаётган иш ўринларини қасаначилик асосида 250 мингтага етказиш лозим”¹, дея таъкидлайдилар.

Мамлакатимизда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ялпи ички маҳсулотдаги улушини яқин йилларда 50-52 фоизга етказиш вазифаси қўйилмоқда. Ушбу мақсадга эришиш учун кичик бизнес субъектлари молиявий барқарорлиги қатъий таъминланишига қаратилган чора-тадбирлар ишлаб чиқилиши ва изчил амалга оширилиши лозим. Иктисодий амалиётдан маълумки, кичик бизнес корхоналарининг йирик корхоналарга нисбатан турли молиявий, сиёсий ва экологик рискларга дуч келиш хавфи анча юқори. Шу бонс, кичик корхоналарнинг молиявий барқарорликка эришишида рискларни бошқариш масаласи муҳим аҳамиятга эга. Шунингдек, мамлакатимизда бозор муносабатларига ўтиш даврида кичик бизнес субъектларини рисклардан маълум даражада химоя қилишга қаратилган суғурта операциялари тўлиқ шаклланиб улгурмаган. Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, ушбу мавзу иктисодиётни эркинлаштириш босқичида долзарб ва илмий-амалий аҳамиятга эга бўлган илмий муаммо ҳисобланади.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Кичик бизнес корхоналари молиявий барқарорлигини таъминлашнинг назарий муаммолари хорижлик иктисодчи олимлар Д.Бланд, А.А.Гвозденко, С.Л.Ефимов, Е.В.Коньшин, Л.И.Рейтман, Д.Форесъети, ва Д.Хэмптонларнинг илмий изланишларида тадқиқ этилган.

Ўзбекистонлик иктисодчи олимлар М.И.Альмардонов, А.В.Ваҳобов, Ш.Б.Имомов, О.К.Иминов, З.Й.Йўлдошев, Х.Н.Жамолов, Т.С.Маликов, Ф.И.Мирзаев, О.О.Олимов, Н.Х.Ҳайдаров, М.Ш.Шарифхўжаев,

¹ Каримов И.А. “Исон манфаатлари устуворлигини таъминлаш – барча ислохот ва ўзгаришларимизнинг бош мақсадидир” – Т.: Ўзбекистон, 2008. – 34 б.

Х.М.Шеннаев, Ғ.Қ. Яхшибоевлар эса кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари фаолиятидаги рискларни бошқаришнинг айрим жиҳатларини тадқиқ этишга муносиб ҳиссаларини қўшишган.

Умуман, иқтисодий адабиётда иқтисодиётни эркинлаштириш босқичида кичик бизнес корхоналари молиявий барқарорлигини таъминлашда рискларни бошқариш мустақил илмий-тадқиқот объекти сифатида таҳлил этилмаган. Ушбу илмий муаммонинг долзарблиги, илмий-амалий аҳамиятга эгаллиги ва иқтисодий адабиётда етарли даражада чуқур тадқиқ этилмаганлиги сабабли, ушбу муаммо тадқиқот мавзуси сифатида танланишига асос бўлди.

Диссертациянинг илмий-тадқиқот ишлари билан боғлиқлиги. Диссертация иши Тошкент Молия институти илмий-тадқиқот ишлари режаси доирасида бажарилган.

Тадқиқот мақсади — кичик бизнес корхоналари молиявий барқарорлигини таъминлашда рискларни самарали бошқаришга қаратилган илмий таклиф ва амалий тавсияларни ишлаб чиқишдан иборат.

Тадқиқот вазифалари:

- кичик бизнес корхоналари тараққиётининг аҳамияти, қонуниятлари ва самарали фаолият кўрсатиш тамойилларини ўрганиш;

- кичик бизнес корхоналари молиявий барқарорлигини таъминлашнинг зарурлиги, моҳияти, вазифалари ва ривожланиш омилларини тадқиқ этиш;

- рискларнинг назарий асослари ва уларни корхона фаолиятига таъсирини таҳлил этиш;

- молиявий барқарорликни таъминлашда рискларни бошқаришнинг самарали усулларини қўллаш юзасидан хориж тажрибаларини ўрганиш;

- корхона молиявий барқарорлиги ва ижобий молиявий ҳолати мезонларини таҳлил этиш;

- корхона фаолиятига таъсир этувчи молиявий рискларнинг таснифи ва таҳлилини ишлаб чиқиш;

- корхоналарда рискларни бошқариш сиёсати вазифалари ижросининг ҳолатини таҳлил этиш;

- кичик бизнес корхоналари молиявий барқарорлигини таъминлашнинг концептуал асосларини такомиллаштириш йўналишларини аниқлаш;

- рискларни диверсификациялаш жараёнини чуқурлаштиришни ички омил сифатида тадқиқ этиш;

- рискларни суғурта механизми орқали камайтириш истикболларини асослаш.

Тадқиқот объекти – республикаимиз миллий иқтисодиётида фаолият кўрсатаётган кичик бизнес корхоналари ҳисобланади.

Тадқиқот предмети – Ўзбекистон Республикасида фаолият юритаётган кичик бизнес корхоналарининг ўзаро ва давлат билан содир бўлаётган иқтисодий муносабатларидан иборат.

Тадқиқот методлари. Диссертацияда қиёсий таҳлил, тизимли баҳолаш, гуруҳлаш, иқтисодий-статистик таҳлил қўлланилди.

Ҳимояга олиб чиқилаётган асосий ҳолатлар:

– иқтисодиётни эркинлаштириш босқичида кичик бизнес субъектлари рискларини самарали бошқариш имконини берувчи ва уларга ҳар томонлама комплекс илмий-услубий ёрдам кўрсатувчи умумлашган тизим ишлаб чиқилди;

– иқтисодиётнинг реал секторида барқарор иқтисодий ўсишни, кичик бизнес субъектлари молиявий барқарорлигини таъминлаш мақсадида рискларни самарали бошқариш стратегияси ишлаб чиқилди;

– иқтисодиётда кичик бизнес улуши ва салмоғини оширишга қаратилган рискларни диверсификациялаш бўйича амалий тавсиялар қилинди;

– кичик бизнес субъектлари рискларни бошқариш ва ушбу рискларни суғурталаш мақсадида амалдаги қонунчиликни такомиллаштириш юзасидан амалий тавсиялар берилди.

Илмий янгилиги:

– кичик бизнес корхоналари молиявий барқарорлигини таъминлаш, рискларни бошқаришни ўзаро уйғунлашуви, уларнинг назарий асоси ва амал қилиш қонуниятлари иқтисодий адабиётда илк бор тадқиқ қилинди;

– кичик бизнес корхоналарининг молиявий барқарорлигини таъминлашда рискларни бошқариш бўйича ривожланган давлатларнинг илғор тажрибасини Ўзбекистонда ижобий қўллаш юзасидан илмий тақлиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиқилди;

– кичик бизнес субъектларининг молиявий барқарорлигини назарий асослари ва омиллари бўйича тегишли амалий тақлифлар ишлаб чиқилди;

– рискларни диверсификациялашнинг методологик асослари тадқиқ этилди;

– корхона фаолиятига таъсир этувчи рисклар таснифи ва тахлилининг услубиёти ишлаб чиқилди;

– корхоналарда молиявий рискларни бошқариш сиёсатини такомиллаштириш бўйича илмий тақлиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиқилди;

– рисклар диверсификациялаш жараёнини чуқурлаштиришнинг ички омил сифатида тадқиқ этилди;

– рискларни суғурта механизми орқали камайтиришнинг истикболлари таҳлил қилинди.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот ишининг илмий аҳамияти шундаки, диссертациянинг илмий ҳулосаси ва амалий тақлифлари Ўзбекистон Республикасида иқтисодиётнинг эркинлашуви шароитида кичик бизнес корхоналарининг молиявий барқарорлигини таъминлашда рискларни бошқаришни янада такомиллаштириш ва уларнинг олдини олиш йўллари ривожлантириш, мамлакатимизнинг кичик бизнес корхоналари фаолияти молиявий натижаларини баҳолаш ва уларнинг самарадорлигини оширишга махсус бағишланган истикболда амалга ошириладиган илмий тадқиқот ишларида муҳим аҳамиятга эга. Тадқиқот ишининг амалий аҳамияти шундаки, тадқиқот ишининг амалий тавсияларидан кичик бизнес фаолиятини молиявий барқарорлигини

таъминлашда рискларни бошқариш бўйича давлатнинг мақсадли дастурлари, қарорлари, услубий кўрсатмаларини ишлаб чиқишда қўллаш мумкин.

Натижаларнинг жорий қилиниши. Диссертация ишида ишлаб чиқилган таклиф ва тавсиялар Ўзбекистон Республикаси Савдо-саноат палатаси (2008 йил 17 июндаги 1263-сонли далолатнома), Ўзбекистон Республикаси Монополиядан чиқариш, рақобат ва тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш давлат қўмитаси (2008 йил 20 июндаги ГХ 01-119-сонли далолатнома), АТБ “Микрокредитбанк” (2008 йил 12 июндаги 01-10/2369-сонли далолатнома) томонидан амалиётда қўллаш учун қабул қилинган. Тадқиқот ишининг материалларидан Тошкент Молия институтида “Тадбиркорлик ва кичик бизнес асослари”, “Рискларни бошқариш” махсус курслари ўқув дастурларини такомиллаштириш ва ўқитишда фойдаланилмоқда.

Ишнинг синовдан ўтиши. Диссертациянинг хулоса ва натижалари “Поддержка предпринимательской деятельности в высшем образовании” (Ташкент, 2007), “Роль малого бизнеса и частного предпринимательства в повышении занятости населения” (Ташкент, 2008) мавзуларидаги халқаро ва республика илмий-амалий конференцияларида маъруза қўрилишида баён қилинган ва маъқулланган. Тадқиқот иши Тошкент Молия институти, Ижтимоий-иқтисодий тадқиқотлар маркази, Тошкент Давлат иқтисодиёт университети бирлашган илмий семинарлари ҳамда Ўзбекистон Республикаси Банк-молия академияси илмий мувофиқлаштирувчи кенгаши мажлисида муҳокама қилинган ва химояга тавсия этилган.

Натижаларнинг эълон қилинганлиги. Илмий ишнинг асосий ғоя ва тавсиялари 1,5 б.т. ҳажмидаги 7 та мақола ва маъруза тезисларида эълон қилинган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Тадқиқот иши таркиб жиҳатдан кириш, уч боб, хулоса ва таклифлар, фойдаланилган адабиётлар рўйхати, 11 та расм, 12 та жадвал ва иловалардан иборат. Диссертация матни 162 бетни ташкил этади.

II. ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик тушунчалари иқтисодий адабиётда турлича талқин этилган. К.Р.Макконелл, Л.Брюс “Экономикс” дарслигининг муаллифлари хусусий секторни махсус инсоний ресурс сифатида қабул қиладилар. Уларнинг фикрича, “кичик бизнес – бу шундай соҳаки, у товарлар ва хизматлар ишлаб чиқарилиши жараёнида ер ресурслари, капитал ва меҳнатни бирлаштириш бўйича ташаббусни ўз зиммасига олади, бизнесни юритиш жараёнида асосий қарорлар қабул қилади. Бундан ташқари, мазкур соҳа янгилик яратувчи бўлиб, тижорат асосида янги маҳсулотлар, янги ишлаб чиқариш технологиялари ёки бизнесни ташкил этишнинг янги шакллари ишлаб чиқаришга интилувчи, таваккалчилик билан иш тутади”.²

² Макконелл К.Р., Брюс Л. Экономикс. Т-1, М.: 1992, - с.38.

Бошқа хорижий олимлар эса, “хусусий секторни хусусий шахслар, корхоналар ёки ташкилотлар томонидан моддий бойликларни яратиш, ишлаб чиқариш, товарларни харид қилиш ёки сотиш бўйича манфаатдор шахслар ёки ташкилотлар билан ўзаро манфаатли ҳамкорлик асосида, хизматлар кўрсатишни амалга ошириш сифатида тушунадилар”.³

Ҳозирги иқтисодий адабиётда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолияти тўғрисида ягона илмий ёндашувга келингани йўқ. Масалан, А.В.Бусыгин хусусий секторга фойда олиш мақсадидаги иқтисодий фаолликнинг махсус тури сифатида таъриф беради. “Бу фаолиятнинг мақсади деб, шундай товарни ишлаб чиқариш ва сотишни тушунадик, у бозорда талабга эга бўлиб, тадбиркорга фойда келтириши лозим бўлсин”.⁴ У кичик бизнесни иқтисодий фаол соҳа деб ҳисоблаб, бунинг асосини фойда олишга йўналтирилган мақсадли фаолият, тадбиркорлик фаоллигини эса, фойда олиш мақсадида маҳсулот ишлаб чиқариш ва сотиш бўйича фаолиятнинг ўзини тушуниш тарзида ифодалайди. Натижада, кичик бизнес тушунчасининг мазмуни бозорда талабга эга бўлган маҳсулотни ишлаб чиқариш ва сотиш бўйича мақсадли фаолиятни англатади.

Иқтисодчи олим Ш.Сайитбоев “тадбиркорлик – фуқаролар ёки алоҳида фуқаро томонидан амалга оширилувчи, таркибида молиявий, маънавий, ижтимоий масъулиятни камраб олувчи, ёлланма меҳнатни жалб этиб, бозор эҳтиёжларига йўналтирилган, ташаббускорликка асосланган хўжалик фаолиятидир. ...корхонани ташкил этувчи ва шахсий манфаатлари йўлида уни бошқарувчи киши – бу тадбиркордир”⁵, деб таъриф беради.

Шу билан бирга, муаллиф тадбиркорлик фаолиятини ишлаб чиқаришни шахсий манфаатдор бўлган жисмоний шахсларга тегишли ҳисоблаб, у юридик шахс сифатида тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланиш ҳукуки берилган корхоналар тўғрисида фикр юритмайди. Ваҳоланки, хусусий секторда хўжалик юритувчи субъектларнинг иқтисодий фаолияти яқка тадбиркорларнинг ўзаро яхлитлиги тарзида юзага чиқади. Унинг кичик бизнес ва тадбиркорликка бўлган қарашларида хусусий тадбиркорларнинг фақатгина шахсий манфаат олишига қатга урғу берилади. Бизнингча, ушбу ёндашув тадбиркор мулкка эгалик қилган ва ишлаб чиқариш фаолиятини олиб борган тақдирдагина ўринли бўлади.

Кичик бизнес корхоналари хусусий секторнинг базавий заминини ташкил этади, улар индивидуал хусусий мулкка асосланган товар ишлаб чиқарувчилардан иборатдир. Аммо хусусий секторда корпоратив хусусий мулкчиликка асосланган корхоналар ҳам мавжуд бўлиб, бу давлат улуши бўлмаган акциядорлик жамиятларидаги кичик корхоналардан иборатдир.

Кичик бизнес, шунингдек, ишлаб чиқаришнинг техникавий даражаси унча юксак бўлмаганидан унинг капитал сигимкорлиги пастлиги билан ҳам

³ Сервач-Шрейбер Ж.Л. Ремесло предпринимателя. М.: Международные отношения 1994, -с.50.

⁴ Бусыгин А.В. Предпринимательство, начальный курс. М.: НИРП. 1992. -с.17.

⁵ Сайитбоев Ш.Д. Источники формирования предпринимательского капитала в аграрной сфере. Автореферат диссертации на соискание учен. степ. д.э.н. СПб. 1994, -с.23.

ажралиб туради. Ишлаб чиқаришни капитал сизимкорлиги юқори бўлмаганлиги туфайли, кичик корхоналар катта инвестицияларни талаб этмайди. Улар мини-технологияга таяниб, кенг доирада ихтисослашган бўлиб, асосан истеъмол товарлари ишлаб чиқариш билан машғул бўлиб, улар ишлаб чиқарган товарлар ва кўрсатадиган хизматлар маҳаллий ва хорижий бозорларга мўлжалланган.

Кичик бизнесда банд бўлган ишбилармонлар ва тадбиркорларнинг хусусиятлари ҳақида сўз юритилганда, иктисодчи олимлар уларга хос бўлган куйидаги: ташаббускорлик, таваккалчилик, ижодкорлик, бажарилаётган ишга юқори масъулиятлилики, ўз меҳнати натижаларидан моддий ва маънавий манфаатдорлик сифатларини таъкидлаб кўрсатадилар.

А.Ўлмасов: “Кичик бизнес – кишилар (мулкчилик) субъектларининг моддий ва пул маблағларини (капитални) амалда хўжалик оборотига, даромад топишга мўлжаллангандир”,⁶ деб таъкидласа, Ё.Абдуллаев, “Тадбиркорликка конун хужжатларига мувофиқ, даромад олишга қаратилган, юридик ва жисмоний шахслар томонидан маҳсулот ишлаб чиқариш йўли билан таваккал қилиб, ўз мулккий жавобгарлиги остида амалга ошириладиган ташаббускор фаолият” сифатида таъриф беради.⁷

Бизнингча, юқорида номлари келтирилган муаллифларнинг фикрларини умумлаштириб, куйидагича хулоса қилиш мумкин: кичик бизнеснинг асосий катлами ва ўзагини ташкил этувчи – хусусий тадбиркорлик бу мулкдан фойдаланиш натижасида доимий тарзда фойда олишга, ижтимоий эҳтиёжларни қондириш учун маҳсулотлар (хизматлар, ишлар) сотишга, ишлаб чиқаришга йўналтирилган мустақил фаолиятдир. Хусусий тадбиркорнинг фаолияти юридик ва жисмоний шахслар томонидан ўз таваккалчилиги асосида амалга оширилади ва бу шахслар конунда белгиланган тартибда ушбу иш учун рўйхатга олинади ва фойда олиш мақсадида мулкчиликнинг барча шаклидан, молиявий, моддий ва меҳнат ресурсларидан ташаббускорона фойдаланиш билан боғлангандир. Кичик бизнес конунчилики билан тақиқланмаган ҳар қандай фаолият тури билан шуғулланиб, фойда олишдан иборат йўналишидир. Кичик бизнес жамиятда иктисодий, сиёсий вазиятни барқарорлаштиришга ёрдам берадиган тадбиркорлар синфининг пайдо бўлиши, маҳаллий бозорни зарур истеъмол товарлар ва хизматлар билан тўлдириш демакдир.

Кичик бизнесни бошқа соҳа субъектларидан фарқлайдиган белгиларидан бири ўз ишига, мулкига бевосита эгалик қилишидир. Мазкур соҳанинг иктисодиётни ривожлантиришдаги аҳамияти унинг куйидаги афзалликлари билан белгиланади:

- моддий, молиявий ва меҳнат ресурсларининг самарали тақсимланишига ёрдам беради;
- янги иш ўринларини шакллантиради ва қўшимча иш жойларини ташкил этади;

⁶ Ўлмасов А., Шарифхўжаев М. Иктисодиёт назарияси. Т.: Меҳнат, 1999. -6.243

⁷ Абдуллаев Ё. ва бошқалар. Тадбиркор ён дафтари: кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик. Т.: Ўзбекистон бухгалтер ва аудиторлар ассоциацияси. 1999. -6.12

– жамиятда ижтимоий барқарорликни кафолатловчи – тадбиркорлар синфини шакллантиради, турли ижтимоий гуруҳлар даромадларининг табақаланишини вужудга келтирувчи иктисодий жихатдан фаол аҳоли қатламини шакллантиради;

– фаол тадбиркор шахсларни шакллантириб, уларга тажриба тўплаш, иш ўрганиш имкониятларини беради, технологик, техник ва ташкилий янгиликларни ишлаб чиқишда ва амалиётга жорий этишда қўл келади;

– ракобат мухитини шакллантиради ва иктисодиётнинг турли секторлари ўртасидаги ўзаро алоқани яхшилади;

– кичик бизнес корхоналари йирик корхоналарга нисбатан бозор иктисодиёти талабларига қисқа муддат ичида тез мослаша олади;

– кичик бизнес корхоналарида меҳнатни ташкил этиш, янги техника ва юқори технологияларни ишлаб чиқаришга жорий этиш, янги ишлаб чиқариш қувватларини барпо этиб ундан самарали фойдаланиш амалга оширилади.

Шундай қилиб, кичик бизнесга қуйидаги белгилар: бозор талабига тезда мослашиш; юқори иختисослашув даражаси; истиқболли йўналишларда маблағларни жамлаш имкониятлари хосдир.⁸

Мамлакатимиз иктисодиётини барқарорлаштиришда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш муҳим ўрин тутди. Жамиятнинг ягона мақсад сари интилишида ҳам кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг аҳамияти қатта. Шунга қўра, 1-жадвалда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ривожланишининг умумий кўрсаткичлари тўғрисидаги маълумотлар акс эттирилган.

1-жадвалда келтирилган кўрсаткичлар орқали маълум бўлмоқдаки, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик миллий иктисодиётимизни ривожлантиришнинг муҳим таянчи ва асосига айланган ҳолда, умумий кўринишда, мазкур соҳада йилдан-йилга юксалиш ва тараккиёт юз бераётганлигини кўриш мумкин.

Кичик бизнес тараккиёти уларга таъсир қилувчи рискларнинг микро ва макро даражада ривожланиб бориши билан белгиланади. Рисксиз бизнесни ташкил этиш мураккаб жараён, иктисодиётда риск даражасининг кўпайиши, ўз навбатида ишбилармонлик, маълум маънода иктисодий эркинлик, эҳтиёткорлик учун тўланган ҳақдир.

Корхоналарда мавжуд бўлган молиявий рискларни, корхона молиявий фаолияти давомида фойда ёки капитални йўқотиш эҳтимолидир деб ифодалаш мумкин. Ушбу корхоналардаги молиявий рискларни бир неча турларга бўлиш мумкин, (1-расм).

⁸ Герчикова И.Н. Регулирование предпринимательской деятельности: государственное и межфирменное. Уч. пос. - М.: Консалтбанкпир, 2002.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг мамлакат иктисодиётидаги ўрнини белгиловчи кўрсаткичлар⁹

Т/р	Кўрсаткичлар	2002 йил	2003 йил	2004 йил	2005 йил	2006 йил	2007 йил
1	Фаолият юритаётган кичик бизнес субъектлари сони (минг бирлик)	215,7	229,6	237,5	268,6	346,1	391,9
2	Кичик бизнес корхоналарининг жами корхоналарга нисбатан улуши, (фоиз ҳисобида)	91,9	92,9	87,8	87,0	90,1	92,8
3	Кичик бизнеснинг мамлакат ялпи ички маҳсулотидаги улуши, (фоиз ҳисобида)	34,6	35,0	35,6	38,2	42,1	45,7
4	Кичик бизнесда банд бўлганлар, (минг киши)	4965,6	5436,7	5974,9	6602,5	7258,6	7743,1
5	Кичик бизнесда банд бўлганларнинг умумий иктисодиётда банд бўлган аҳолига нисбатан улуши, (фоиз ҳисобида)	54,5	56,7	60,3	65,5	69,3	72,1
6	Кичик бизнеснинг маҳсулот экспортидаги улуши, (фоиз ҳисобида)	7,5	6,9	7,3	6,0	10,7	14,8
7	Импортнинг умумий ҳажмида кичик бизнеснинг улуши, (фоиз ҳисобида)	24,9	33,0	32,7	33,7	34,5	33,3
8	Ташки савдо айланишидаги улуши, жамига нисбатан (фоиз ҳисобида)	15,8	19,0	18,5	17,3	20,7	21,7
9	Жами товар айланишидаги улуши, (фоиз ҳисобида)	43,8	45,5	41,8	43,7	45,7	48,2
10	Асосий капиталга инвестицияларда кичик бизнеснинг улуши, (фоиз ҳисобида)	28,2	27,4	16,3	15,9	25,2	19,9

Рискларни нейтраллаштиришга икки усул билан эришилади:

- ички механизмлар ёрдамида (ички текширув ва назорат орқали);
- ташки механизмлар (суғурталаш ёрдамида).

Корхоналарда рискларни фаол равишда бошқариш, бу уларни олдиндан кўра билиш, баҳолаш, олдини олиш ва суғурталаш асосида рискларни нейтраллаштиришга ҳаракат қилишдир.

Россиялик олим В.М. Усоскин “риск доимо ноаниқлик билан бирга келиб, охири ўз навбатида олдиндан кўра билиш ёки мумкин бўлмаган

⁹ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг статистик маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

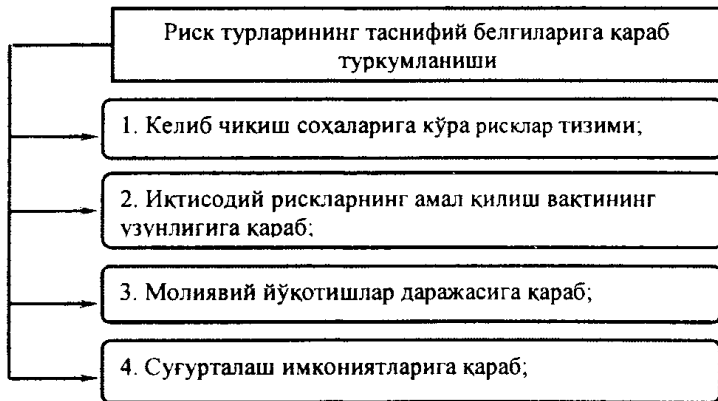
воқеалар билан боғлиқ бўлади”¹⁰, деб изоҳлайди. Е.С.Стоянова эса, “риск — бу режалаштирилган вариантга нисбатан даромад ололмаслик ёки зарар кўриш эҳтимолидир”¹¹, деб таъриф беради.

1-расм. Молиявий риск турлари¹².

Бозор муносабатлари шароитида иқтисодий эркинлик асосида фаолият кўрсатиш макро ва микро даражадаги турли хил рискларга боғлиқ бўлади.

Тадбиркорлик рискларини бошқариш учун рисклар маълум белгиларига кўра таснифланади, (2-расм).

2-расм. Рискларнинг таснифий белгилари¹³.

¹⁰ Уоскин В.М. Риск-менеджмент. М.: Финансы и статистика, 2006, -с.146

¹¹ Финансовый менеджмент. Учебник для вузов. -4-изд. Под ред. Стояновой Е. М.:Перспектива, 2007. – с.123

¹² Хелдервич К. Основы финансового анализа. Учебник. М.:Финансы и статистика,2003 -с. 72

¹³ Тадқиқот натижалари асосида диссертант томонидан тузилган.

Тадбиркорлик rischi – фирманинг мураккаб, лекин ўзини оқлаган, суғурталанган, тахминлаштирилаётган riskидир. Кутилаётган оқибатларига кўра, мазкур riskлар кўлдан бой берилган имконият, йўқотишлар ёки кўшимча харажатларни ифодалаш мумкин. Бундай riskлар оқибатида зарарлар кўрилиши, кўзланган даромаднинг олинмай қолиши ва хатто банкротликка учраши ҳам кутилиши мумкин. Умуман, хўжалик субъектлари фаолиятида юзага келувчи riskларнинг келиб чиқиш сабаблари, кўлами ва оқибатларига оид белгилари, омилларига қараб туркумлаштиришнинг ўзига хос схемасини таклиф этиш мумкинки, унинг асосида risk юзага келиш мухитининг устуңлиги концепцияси ётади.

Riskли шароитда қабул қилинган қарорлар натижасига эътиборга олиниши мумкин бўлган ҳар бир жиҳатларнинг эҳтимоли маълум бўлган қарорлар киради. Бу ҳолда эҳтимоллик маълум воқеликлар содир бўлиши имкониятининг даражаси сифатида аниқланади ва у «0» дан «1» гача ўлчанади. Ҳамма муқобиллар эҳтимолларининг йиғиндиси «1» га тенг бўлиши керак.

Бизнинг фикримизча, riskни таҳлил этиш унинг манбалари ва сабабларини англашдан бошланади. Шу ўринда қайси манбалар ҳал қилувчи аҳамиятга эга эканлигини аниқлаш ва уларга нисбатан таҳлилни мужассамлаштириш муҳимдир.

Riskларни аниқлаш учун амалиётда турли услублардан фойдаланилади. Уларнинг ўртасида кўп тарқалган ва амалиётда қўлланиладиганлари қуйидагилардан иборат:

- статистик услуб;
- эксперт услуби;
- комбинациялаштирилган услуб.

Статистик услубнинг моҳияти шундан иборатки, у ёки бу соҳада мавжуд бўлган фойда ва зарарлар статистикаси ўрганилади, у ёки бу иқтисодий хосила (қайтим)нинг ҳажми ва олиш даври аниқланади ва шуларга кўра келгуси давр учун энг истиқболли эҳтимол белгиланади.

Riskни ҳисоблаш статистик услубининг бош дастаклари қуйидагилардан иборат:

- вариация;
- дисперсия;
- андозали чекланиш.

Тадқиқот ишида “ЧЕВАР” ЁАЖ мисолида, корхонада ўтган йиллар кўрсаткичлари асосида ва кейинги йиллар учун ўзларининг қабул қилаётган инвестицион қарорлари баҳоланди. 2007 йилгача бўлган давр учун корxonанинг ўртача рентабеллигини аниқлаш қуйидаги 2-жадвалда келтирилган:

“ЧЕВАР” ЁАЖнинг иктисодий рентабеллик кўрсаткичлари¹⁴

Кўрсаткичлар	1998 й.	1999 й.	2000 й.	2001 й.	2002 й.	2003 й.	2004 й.	2005 й.	2006 й.	2007 й.	
1. Иктисодий рентабеллик, (фоиз ҳисобида)	9	14	14	8	15	17	17	10	14	22	
Ўртача иктисодий рентабеллик	=	9+14+14+8+15+17+17+10+14+22							=	14%	
		10									

Таҳлилларимиз кўрсатишича, 10 йил давомида “ЧЕВАР” ЁАЖ иктисодий рентабелликнинг 22 фоизли даражасига фақат бир марта эришган бўлиб, ушбу даражадаги рентабелликка эришишнинг эҳтимоли 0,1 га тенгдир. Ўтган давр мобайнида 14 фоизли рентабеллилик даражаси уч марта кузатилиб, ушбу даражага эришишнинг эҳтимоли 0,3 га тенг. Бунда,

$$\begin{aligned} \text{Ўртача} \\ \text{иктисодий} \\ \text{рентабеллилик} &= 0,9\% \times 0,1 + 14\% \times 0,3 + 8\% \times 0,1 + 15\% \times \\ &0,1 + 17\% \times 0,2 + 10\% \times 0,1 + 22\% \times 0,1 = 14\% \end{aligned}$$

Шундай қилиб, риск даражасининг статистик услуби, ўз навбатида, кўп миқдордаги рақамлар бўлишини талаб этади. Маълумки, ушбу айрим рақамлар тадбиркорлар ихтиёрида бўлмаслиги мумкин. Бундан ташқари ушбу рақамларни тўплаш ва уларни ҳисоб-китоб қилиш уларга анча қимматга тушиши ҳам мумкин. Амалиёт кўрсатишича, агар маълумотлар етарли бўлмаса ёки йўқ бўлса, риск даражасини ҳисоблашнинг бошқа усулларига мурожаат қилиш лозим.

Риск даражасини ҳисоблашнинг иккинчи услуби эксперт услубидир. Риск даражасини ҳисоблашда эксперт услуби қўлланилганда тажрибали тадбиркорлар ва мутахассисларнинг фикрлари ҳисобга олинади. Бу жараёнда экспертлар ўзларининг фикрларини билдириб, кўрилиши мумкин бўлган зарарлар ҳажмининг вужудга келиш эҳтимоли тўғрисидаги аниқ рақамлардан фойдаланишлари мақсадга мувофиқдир. Шу билан биргаликда, йўл қўйилиши мумкин бўлган ва критик риск эҳтимолининг эксперт баҳосига эга бўлиш ёки ушбу тадбиркорлик фаолияти жараёнида зарарлар эҳтимолини оддий баҳолаш орқали ҳам ҳисоблаш мумкин.

Молия бозоридаги операцияларни бажариш ва улар ҳажмини оширишдан мақсад қимматли қозғалар ва пул бозорини ривожлантириш, капитал бозор орқали ишлаб чиқаришни такомиллаштириш ва республикамизнинг экспорт салоҳиятини ошириш, хорижий инвесторларни жалб қилишдан иборатдир.

¹⁴ “ЧЕВАР” ЁАЖ бухгалтерия ҳисоби маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

Риск миқдори сон ўлчови бўлиб, ходисанинг (натижанинг) ўртача кути-
лаётган миқдори, уни қуйидаги кўринишда ифодалаш мумкин:

$$X = \sum_{i=1}^n p_i x_i \quad (1)^{15}$$

бунда x – ўртача кутилаётган миқдор;
 x_i – i -натижанинг абсолют миқдори;
 p_i – i - натижанинг содир бўлиш эҳтимоли;
 n – натижа воситалари сони.

Рискни баҳолашнинг бошқа кўрсаткичлари ҳам мавжуд бўлиб, улар ўзгарувчанлик катталиги (миқдори), яъни мумкин бўлган натижанинг ўртача квадратик четлашиши ва дисперсия кўрсаткичларидан иборатдир:

$$\sigma = \sqrt{\sum_{i=1}^n (x - \bar{x})^2 / n} \quad (2)^{16}$$

бунда, σ – ўртача квадратик четлашиш,

$$\sigma^2 = \sum_{i=1}^n (x - \bar{x})^2 / n \quad (3)^{17}$$

бунда, σ^2 – дисперсия.

Бошқа белгилаш (2 ва 3) формуладаги каби дисперсия ва ўртача квад-
ратик четлашиш мумкин бўлган молиявий натижаларнинг мутлак тебранув-
чанлигини характерлайди.

Қиёсий баҳолаш учун нисбий тебранувчанлик коэффициентлари жуда
фойдалидир, булар: вариация коэффициенти ва бета коэффициентидир.

Вариация коэффициенти (V) қуйидаги формула орқали аниқланади:

$$V = \sigma / x \quad (4)$$

Бета коэффициенти (β) қимматли қозғаларга қўйилмалар рискинни
баҳолаш учун қўлланилади ва у қуйидагича топилади:

$$\beta = \Delta_i / \Delta \quad (5)$$

бунда, i – қимматли қозғалар курсининг ўзгариш фоизи;
 Δ – фоиз бозоридаги операциялар курсларининг ўзгариш фоизи.

Вариация коэффициентининг 10% гача миқдорини тебранувчанлиги
заиф ҳисобланади, 10-25% гача нормал, 25% дан юқориси яхши ҳисобланади.

Рискни бошқариш фаолияти менежмент соҳасида жадал ривожланиб
бораётган профессионал фаолият ҳисобланади.

Корхоналарда рискин бошқариш қуйидаги фаолиятларни ўз ичига олади:
– рискин аниқлаш, таҳлил қилиш ва унинг даражасини баҳолаш;

¹⁵ Шермет А.Д., Негашев Е.В. Методика финансового анализа. Москва. 2004. -С.87.

¹⁶ Бочаров В.В. Финансовой анализ. СПб. Питер, 2002. -С. 88.

¹⁷ Бочаров В.В. Финансовой анализ. СПб. Питер, 2002. -С.88.

– рискдан огохлантирувчи тадбирларни ишлаб чиқиш, уни минималлаштириш ва суғурталаш тадбирларини белгилаш;
– риск оқибатида кўрилган зарарларни қоплаш ва корхонани тиклаш йўлини излаш.

Рискни бошқариш стратегиясини амалга ошириш механизми қуйидагилардан иборат:

– қабул қилинадиган қарорларни самарали баҳолаш ва уни назорат қилиш тизимини яратиш;

– корхонада рискни бошқариш учун махсус бўлим ташкил қилиш ёки масъул шахс тайинлаш;

– рискни суғурталаш, зарар ва йўқотишларни қоплаш учун махсус маблағлар ва захиралар ажратиш.

Корхоналарда рискни бошқаришда асосан икки усул қўлланилади:

– рискдан огохлантириш ва уни чегаралаш усули;

– зарарни қоплаш усули.

Риск даражасини пасайтириш, унинг содир бўлиш эҳтимоллиги ва йўқотиш миқдорини камайтириш, молиявий рискни ҳал қилишнинг аниқ бир воситасини танлашда инвестор қуйидаги шартларга эътибор бериши зарур бўлади:

- ўз капитали имкониятидан ортиқ рискка йўл қўймаслик;
- риск оқибатларини унутмаслик;
- кам нарса учун кўп нарса билан рискка йўл қўймаслик.

Биринчи шартга амал қилиш шуни билдирадики, капитал қўйишдан олдин инвестор қуйидагиларни кўзда тутиши лозим:

– мавжуд риск бўйича кутилаётган максимал даражадаги зарар миқдори;

– қўйилаётган капитал миқдори билан зарарни таққослаш;

– зарарни барча мавжуд ўз молиявий ресурслари билан таққослаш ва ушбу зарар инвесторни банкротликка олиб келиш-келмаслигини аниқлаш.

Капитал қўйилмалардан олинадиган зарар миқдори ушбу капитал миқдорига тенг бўлиши мумкин. Тўғридан-тўғри инвестицияларда зарар миқдори одатда венчур капитали ҳажмига тенг бўлади. Портфелли инвестицияларда эса қимматли қоғозларни сотиб олишда, уларни иккиламчи бозорда сотиш мумкинлиги туфайли, зарар миқдори одатда сарфланган, капитал миқдоридан кам бўлади. Максимал олинishi мумкин бўлган зарар миқдори ва ўз молиявий ресурслари миқдорининг нисбати банкротликка олиб келувчи риск даражасини ақс эттиради.

У риск коэффициентини ёрдамида ўлчанади:

$$K_p = U/C, \quad (6)$$

бунда, K_p – риск коэффициентини;

У – зарарнинг максимал даражаси;

С – ўз молиявий ресурсларининг ҳажми.

Риск билан боғлиқ бўлган тадбирларни муаллиф томонидан тадқиқ қилиниши, риск коэффициентининг оптимал миқдори 0,3 ни ташкил этади, банкротликка олиб келувчи риск коэффициентини эса 0,7 ва юқорини ташкил этади, деб хулоса чиқариш имконини беради.

Иккинчи шартни амалга ошириш зарарнинг мумкин бўлган максимал ҳажмини била туриб, инвестор бу нимага олиб келиши мумкинлигини аниклаши, рискнинг эҳтимоллиги ва ушбу тадбирдан бош тортиш қарори қабул қилиниши талаб этилади.

Учинчи шартни амалга ошириш молиявий рискка ўтказишда яққол намоён бўлади. Ушбу ҳолатда, инвестор ўзи учун маъқул бўлган суғурта суммаси ва мукофот нисбатини белгилаб олиши зарур. Суғурта мукофоти — бу суғурталанувчидан суғурта rischi учун суғурталовчига тўланадиган тўловдир. Суғурта суммаси – моддий бойликларнинг суғурталанган пул суммасидир.

Молиявий риск даражасини камайтириши учун амалиётда куйидаги усуллардан фойдаланилади: диверсификациялаш, танлов ва натижалар ҳақида кўшимча информация олиш, суғурталаш, хеджирлаш.

Диверсификация – бу инвестицион рискни ёйиш, яъни инвестиция килинаётган маблағларни бевосита бир-бири билан боғлиқ бўлмаган объект ўртасида тақсимлаш. Диверсификация принципи асосида фаолият юритувчи сифатида инвестицион фондларни мисол келтириш мумкин. Улар дастлаб ўз акцияларини сотишади, олинган маблағлар турли қимматли қоғозларга қўйилади ва улар барқарор ўртача даромад келтиради. Диверсификация рискнинг бир қисмидан четлаб ўтиш имкониятини беради. Бунда капитал турли хил фаолиятлар ўртасида тақсимланади.

Диверсификация инвестицион рискни умуман йўқота олмайди. Тадқиқотлар кўрсатишича, тадбиркорлик ва инвестицион фаолиятга ташки омиллар ҳам жиддий таъсир кўрсатади.

Ташки омиллар бутун молия бозорига таъсир этади, шу жумладан, инвестицион институтларнинг фаолиятига таъсир этади. Ташки омилларга бутун бир мамлакат иқтисодиётида содир бўлаётган куйидаги жараёнлар қиради: харбий ҳаракатлар, инфляция ва дефляция, Марказий банк ҳисоб ставкасининг ўзгариши, тижорат банкларининг депозит ва кредитлар бўйича фоиз ставкасининг ўзгариши.

Амалиёт кўрсатишича, инвестор капиталлар айланмаган ва чекланмаган маълумотга асосланган ҳолда ҳам қарор қабул қилади. Табиийки, агар инвесторда тўлиқроқ маълумот мавжуд бўлганида у аниқроқ прогноз қилган ва риск даражасини камайтирган бўлар эди. Бу эса, маълумотларни инвестор катта миқдорда пул тўлашга тайёр бўлган товарга айлантиради. Шундай экан, маълумотлар олиш учун маблағ сарфлаш тадбиркорлик соҳасига айлантиради.

Лимитлаш – бу лимитни белгилаш, яъни харажатлар чегарасини белгилаш, сотувчи учун кредитнинг юқори чегарасини белгилашдир. Лимитлаш риск даражасини туширишда муҳим восита ҳисобланади ва у банклар томонидан овердрафт шаклидаги ссудалар беришда; хўжалик субъектлари томонидан товарларни кредитга сотишда; инвестор томонидан капитал қўйилма суммасини аниқлашда ва бошқа ҳолларда қўлланилади.

Молиявий рискларни суғурталаш рискнинг даражасини камайтиришнинг кенг тарқалган усулларида биридир. Суғурталаш жараёнида суғурта

фондининг ташкилотчилари ўртасида маблағлар тақсимланиши юз беради. Бир ёки бир неча суғурталанувчиларнинг зарарини қоплаш зарарни барча суғурталанувчилар ўртасида тақсимлаш орқали юз беради. Тўловларни амалга оширган суғурталанувчилар сони зарар кўрганлар сонидан кўпдир:

III. ХУЛОСА

Диссертация ишида бозор муносабатлари шаклланиши шароитида кичик бизнес корхоналари молиявий фаолияти барқарорлигини таъминлашда рискларни бошқаришни такомиллаштиришга қаратилган қуйидаги илмий хулосалар олинди.

1. «Кичик бизнес корхоналари молиявий фаолияти» тушунчасини тор ва кенг маънода ифодалаш мумкин. Тор маънода кичик бизнес корхоналари молиявий фаолияти алоҳида олинган кичик корхона, хусусий фирма ёки тадбиркорликнинг бошқа шакллари молиявий фаолиятдан иборат. Кенг маънода «кичик бизнес корхоналари молиявий фаолияти» тушунчаси ижтимоий такрор ишлаб чиқаришнинг турли соҳаларида фаолият кўрсатаётган, бир-бири билан узвий боғлиқ бўлган кичик бизнес корхоналарининг молиявий фаолиятини ифодалайди.

2. Риск асосланмаган бизнесни ташкил этиш мушкул бўлгани учун, иктисодиётда риск даражасининг кўпайиши, ўз навбатида тадбиркорлик фаолиятини эркинлашуви ҳисобланиб, маълум маънода иктисодий эркинлик, ихтиёрийлик учун тўланган ҳақдир.

3. Иктисодий эркинлик, мулкчилик ҳуқуқи, рақобат ва бошқа бозор атрибутлари мавжуд бўлган ҳолда иктисодиёт самарали бўлиши мумкин. Хорижий давлатлар амалиётидан маълумки, бозорнинг муҳим атрибутларидан бири – бу иктисодий эркинлик ҳисобланади. Бозор муносабатлари шароитида иктисодий эркинлик асосида фаолият кўрсатиш макро ва микро даражада турли хил рискларга боғлиқ бўлади.

4. Риск моҳиятини аниқлашда муайян қийинчиликлар билан тўқнашлади. Ушбу муаммога турли хил ёндашишлар ва фикрлар мавжуд. Риск танланган қарорларни амалга оширишнинг иктисодий, сиёсий, маънавий соҳадаги ижобий ва салбий натижалари эҳтимоллигининг йиғиндиси сифатида майдонга чиқади. Шу билан бирга риск новаторлик, инновацион иктисодий фаолият билан ҳам чамбарчас боғлиқдир. Хўжалик юритувчи субъект доимо «риск ҳолатида» бўлади. Ушбу ҳолат амалга оширишнинг турли хил эҳтимоллигини қамраб олувчи қатор вариантлардан бирини танлашнинг доимий талаби мавжуд бўлган бозор иктисодиётига хосдир. Бозор иктисодиёти етарли даромадлиликни рағбатлантиради. Бозор иктисодиёти шароитида даромадлиликни олдиндан белгилаш товар ишлаб чиқариш конунлари билан чегарланади. Рискни аниқлаш хўжалик юритувчи субъектнинг мавжуд ишлаб чиқариш омилларидан самарали фойдаланишни моделлаштириш орқали мавжуд вариантлардан муқобилини танлаш ва амалга ошириш йўли билан риск ҳолатини ҳал этиш имконини беради.

5. Рискларни бошқаришни ташкил этиш самарадорлиги аксарият ҳолларда рисклар таснифи билан аниқланади. Келиб чиқишига кўра, рисклар

иккита катта гуруҳга: соф ва спекулятив рискларга бўлинади. Соф рисклар салбий натижаларнинг олдини олиш имконини англайди. Унинг таркибига экологик, сиёсий, табиий, транспорт ва тижорат рисклари киради. Спекулятив рисклар салбий натижаларнинг олдини олиш имкониятида намоён бўлиб, молиявий рисклардан иборатдир.

6. Рисклар уларнинг пайдо бўлишининг сабабларига боғлиқ ҳолда бўлинади. Бу рисклар табиий, экологик, сиёсий, транспорт, тижорат рискларидир.

7. Корхона фаолияти рискларининг алоҳида турлари бир-бирини қопловчи “умумий доира”га эга. Кичик бизнес корхоналари фаолиятининг турли жабҳалари уларнинг молиявий натижаларига тегишлича таъсир қилади. Шунга қўра, кичик бизнес корхонаси бир фаолият туридан фойда, бошқасидан эса зарар кўриши мумкин. Бироқ, шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, кичик бизнес корхонасида молиявий барқарорликни таъминлашнинг туб мақсади корхона капитали бозор қийматининг ўсиб боришини таъминлашдан иборат. Шундай экан, кичик бизнес корхоналари молиявий барқарорлиги таъминлашни такомиллаштириш ўзаро боғлиқ икки муаммони ҳал этишни талаб қилади:

- *биринчидан*, корхона фаолияти турли соҳалари ва бўлимларининг оператив-молиявий мустақиллиги, маъсулиятини ошириш;

- *иккинчидан*, ҳар қандай ўзгарувчан шароит ва омиллар таъсири натижасида корхона молиявий натижаларининг яхшиланишига эришиш.

8. Рискларни нейтраллашдан бош мақсад – мумкин бўлган рискларни ҳисобга олган ҳолда, рискларнинг салоҳияти афзалликларидан фойдаланиш ҳисобига корхоналарнинг иқтисодий ривожланишини кафолатлаш ва таъминлашдан иборатдир.

Тадқиқот жараёнида кичик бизнес корхоналари молиявий барқарорлигини таъминлашда рискларни бошқаришни такомиллаштиришга қаратилган қуйидаги амалий тавсиялар ишлаб чиқилди:

биринчидан, кичик бизнес тизимининг бир меъёрда мунтазам ривожланишини таъминлаш зарур. Кичик бизнес ишлаб чиқариш фондлари ва инвестицияларни такрор ишлаб чиқариш, технологик таркибини яхшилаш, фойданинг ушбу мақсадларга ишлатилишини ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантириш керак;

иккинчидан, корхона инновацион фаолиятини рағбатлантириш зарур. Рақобатбардош ва жаҳон бозоридаги талабга жавоб берувчи маҳсулотлар яратувчи ишлаб чиқариш турларига нисбатан имтиёзли шартларда инвестициялар жалб этиш мақсадга мувофиқ;

учинчидан, кичик бизнес корхоналарида солиқ механизмдаги солиқ юқини ҳисоблашда ва таҳлил қилишда қуйидагиларни эътиборга олиш зарур:

- ундириб олинаётган барча солиқларнинг фойдага нисбатан салмоқини ишлаб чиқариш ҳажмига, фойда ва миллий даромад динамикасига нисбатан қиёсий таққослаш;

- солиқ оғирлигини тармоқлараро ёки алоҳида танлаб олинган корхоналар ўртасида тақсимлаш;

- таннарх таркибини ҳисоблашни такомиллаштириш;

- кичик бизнес корхоналарининг солиқ имтиёзларидан қандай тарзда фойдаланаётганлик даражасини аниқлаш;

тўртинчидан, Ўзбекистон Республикасида тўлақонли молиявий ресурслар бозорини шакллантириш учун иқтисодий, ҳуқуқий асос яратиш ва унда кичик бизнес корхоналарининг фаол иштирокини, тараққий этган давлатлардаги каби инвестиция бозорида амал қилувчи барча объектлардан кенг фойдаланишни таъминлаш зарур;

бешинчидан, кичик бизнес корхоналарини кредитлаштиришда тижорат банкларининг банкдан ташқари кредит муассасалари билан ўзаро муносабатларини такомиллаштириш керак, чунки махсус кредит муассасалари маблағларини кредит йўллари асосида тижорат банклари томонидан берилиши қатор муаммоларни келтириб чиқаради. Ушбу муаммолар банкдан ташқари кредит муассасалари билан тижорат банклари ўртасида кичик бизнес корхоналарини кредитлаштиришда рақобат муҳитини яратиш орқали ҳал этилиши лозим;

олтинчидан, маълумки тадбиркорлик фаолиятини кредитлашда тижорат банклари орқали маълум миқдордаги нақд пул кредит кўринишида берилади. Кредит муассасалари қачонки кичик бизнес корхоналари, тадбиркорлар ва бошқа субъектларни пул маблағларини кўпроқ банкларга қўйишдан манфаатдор қила олгандагина, нақд пул билан кредит беришни йўлга қўйиши мумкин;

еттинчидан, мамлакатимизда махсус кредит муассасаларининг кичик бизнес корхоналарини кредитлашдаги ўрнини фаоллаштириш лозим;

саккизинчидан, тараққий этган давлатларда кичик бизнес корхоналарининг ташқи иқтисодий фаолияти ҳукумат томонидан бевосита қўллаб-қувватланади. Бунда, асосан, мазкур корхоналарга банк кредитлари ва ўз маблағлари ҳисобидан халқаро операциялар кўлами кенгайтирилишига имконият яратилади. Тараққий этган давлатларда кичик бизнес корхоналари йирик корхоналар атрофида «жамланадилар» ҳамда уларнинг ташқи иқтисодий алоқалари асосан таркиб топган, мукамал йирик корхона томонидан, биргаликда амалга ошириб борилади. Ривожланаётган давлатларда эса, ушбу корхоналар ташқи иқтисодий фаолиятини амалга ошириш учун кооперативларга ёки бошқа кўринишдаги хўжалик бирикмаларига бирлашадилар. Фикримизча, мамлакатимиз реал имкониятлари ва салоҳиятидан келиб чиқиб, хорижий давлатларда кичик бизнес корхоналарини ташқи иқтисодий фаолиятларини амалга ошириш усулларини жорий этиш мақсадга мувофиқдир;

тўққизинчидан, кичик бизнес корхоналари иқтисодий тизимнинг тенг ҳуқуқли аъзолари сифатидаги фаолиятини белгиловчи ҳуқуқий, иқтисодий, инвестицион шароитларнинг амал қилинишини таъминлаш зарур;

ўнинчидан, тадбиркорларни ва кичик бизнес корхоналарини турли қутилмаган ҳолатлардан ҳимоялаш мақсадида корхоналарда рискларни бошқаришнинг илғор динамик услубларини қўллаш зарур;

ўн биринчидан, суғурталаш хўжалик субъектлари ва фуқаролар мулкий манфаатдорлигини маълум бир бахтсиз ходисалардан ўзлари тўлаган аъзолик бадаллари ҳисобига шаклланган пул фонди ҳисобидан ҳимоялаш бўйича

муносабатларни англатади. Суғурталашда суғурта иштирокчилари ҳуқук-мажбуриятларини тўлиқ таъминланиши ва бажарилиши зарур;

ўн иккинчидан, хеджирлаштириш валюта таваккалчилигини суғурталаш усулидир, бунда валюта курсларининг салбий тарафга ўзгариши натижасида кўрилиши мумкин бўлган зарарлардан химояланиш таъминланади. Фикри-мизча, мамлакатимизда кичик бизнес субъектларининг свот, своп, форвард каби валюта операцияларини амалга оширишдаги фаол иштирокини таъминлаш ва бунда хеджирлаш операцияларини қўллаш зарурдир;

ўн учинчидан, рискларни трансфер қилиш масаласи бизнинг мамлакатимизда кенг тарқалмаган. Назаримизда, мамлакатимизда кичик бизнес корхоналари ва хўжалик юритувчи субъектлар ўртасида рисклардан химояланишнинг трансфер усулини кенг тарғиб этиш зарур, ушбу йўл билан биз рискларнинг бир корхонага тўғри келувчи ҳажмини камайтиришга эришамиз, трансфер иштирокчиларининг мазкур операциялардан қўшимча даромад олишлариغا имконият яратилади;

ўн тўртинчидан, рискларнинг корхоналар фаолиятига салбий таъсирини камайтиришга эришиш мақсадида уларнинг шаффоф, объектив таснифини амалиётда қўллашни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

IV. ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ

1. Каримова К.Д. Корхоналарнинг молиявий барқарорлигини таъминлашда рискларни бошқариш // Бозор, пул ва кредит. – Тошкент, 2007.-№8.- б. 16-17.

2. Каримова К.Д. Корхоналар фаолиятида риск // Ўзбекистон кишлок хўжалиги. – Тошкент, 2007.- №11.-б.29.

3. Каримова К.Д. Корхоналар молиясини бошқаришда риск омили // Жамият ва бошқарув. – Тошкент, 2007.-№4.-б.93-95.

4. Каримова К.Д. Рискларни бошқариш услугиёти ҳам махоратни, ҳам масъулиятни талаб этади // Солик тўловчининг журнали. – Тошкент, 2007. - №9.- б. 27-29.

5. Каримова К.Д. “Факторы, влияющие на уровень развития малого бизнеса в Республике Узбекистан”// Экономика и Финансы. – Москва, 2008.- №8 –с.53-56.

6. Каримова К.Д. Корхоналар фаолиятида риск омили // Поддержка предпринимательской деятельности в высшем образовании: материалы международной научно-практической конференции. – Ташкент, 2007. – с.139-142.

7. Каримова К.Д. Факторы, влияющие на уровень развития малого бизнеса // Роль малого бизнеса и частного предпринимательства в повышении занятости населения: материалы республиканской научно-практической конференции. – Ташкент, 2008. - с.56-59.

**Иктисод фанлари номзоди илмий даражасига талабгор Каримова
Комила Данияровнанинг 08.00.07 – “Молия, пул муомаласи ва кредит”
иختисослиги бўйича “Кичик бизнес корхоналари молиявий
барқарорлигини таъминлашда рискларни бошқариш” мавзусидаги
диссертациясининг**

РЕЗЮМЕСИ

Таянч сўзлар: кичик бизнес субъектлари, молиявий натижалар, молиявий ҳолат, молиявий барқарорлик, тадбиркорлик рисклари, молиявий риск, кредит rischi, валюта rischi, рискларни диверсификациялаш, рискларни суғурталаш.

Тадқиқот объекти: миллий иктисодиётда фаолият кўрсатаётган кичик бизнес субъектлари.

Ишнинг мақсади: кичик бизнес корхоналари молиявий барқарорлигини таъминлашда рискларни самарали бошқаришга қаратилган илмий тақлиф ва амалий тавсияларни ишлаб чиқишдан иборат.

Тадқиқот методлари: киёсий таҳлил, тизимли баҳолаш, гуруҳлаш, иктисодий-статистик таҳлил.

Олинган натижалар ва уларнинг янгилиги: иктисодиётнинг реал секторида барқарор иктисодий ўсишни, кичик бизнес субъектлари молиявий барқарорлигини таъминлашга қаратилган рискларни самарали бошқариш стратегияси ишлаб чиқилди; кичик бизнес корхоналарининг молиявий барқарорлигини таъминлашда рискларни бошқариш бўйича тараққий этган мамлакатларнинг илғор тажрибасини Ўзбекистонда ижобий қўллаш юзасидан илмий тақлиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиқилди; кичик бизнес корхоналари солиқ юкини аниқлаш бўйича алоҳида услуб тақлиф этилди; кичик бизнес субъектлари рискларини диверсификациялашнинг назарий асослари таҳлил этилди; корхона фаолиятига таъсир этувчи рисклар таснифи ва таҳлилининг услубиёти ишлаб чиқилди; рискларни суғурта механизми орқали камайитиришнинг истиқболлари аниқланди.

Тадқиқот ишининг илмий-амалий аҳамияти: илмий тақлиф ва амалий тавсиялардан иктисодиётнинг реал секторида барқарор иктисодий ўсишни, кичик бизнес субъектлари молиявий барқарорлигини таъминлаш мақсадида рискларни самарали бошқариш стратегиясини ишлаб чиқишда фойдаланиш мумкин.

Татбиқ этиш даражаси ва иктисодий самарадорлиги: Тадқиқот натижалари Ўзбекистон Республикаси Савдо-саноат палатаси, Ўзбекистон Республикаси Монополиядан чиқариш, ракобат ва тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш давлат қўмитаси, АТБ “Микрокредитбанк” томонидан маъқуланган ва амалиётга жорий этиш учун қабул қилинган. Тадқиқот материалларидан олий ўқув юртларида “Кичик бизнес ва тадбиркорлик асослари”, “Рискларни бошқариш” махсус курслари ўқув дастурларини такомиллаштириш ва ўқитишда фойдаланилмоқда.

Қўлланиш соҳаси: Савдо-саноат палатаси, Ўзбекистон Республикаси Монополиядан чиқариш, ракобат ва тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш давлат қўмитаси, тижорат банклари, олий ўқув юртлари.

РЕЗЮМЕ

на диссертацию Каримовой Комилы Данияровны по теме: **“Управление рисками в обеспечении финансовой устойчивости предприятий малого бизнеса”** на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.07 – **“Финансы, денежное обращение и кредит”**

Ключевые слова: субъекты малого бизнеса, финансовые результаты, финансовое положение, финансовая стабильность, предпринимательские риски, финансовый риск, кредитный риск, валютный риск, диверсификация рисков, страхование рисков.

Объект исследования: субъекты малого бизнеса, функционирующие в национальной экономике.

Цель работы: разработка научных предложений и практических рекомендаций для эффективного управления рисками в целях обеспечения финансовой устойчивости предприятий малого бизнеса.

Методы исследования: сравнительный анализ, системная оценка, группировка, экономико-статистический анализ.

Полученные результаты и их новизна: разработаны стратегия управления рисками предприятий малого бизнеса с учётом задач обеспечения устойчивого экономического роста в реальном секторе экономики, финансовой стабильности субъектов малого бизнеса; были оценены возможности применения передового зарубежного опыта по риск-менеджменту в Республике Узбекистан; разработаны предложения по диверсификации рисков предприятий малого бизнеса; разработаны предложения по устранению отрицательного влияния постоянно возникающих рисков в экономической деятельности субъектов малого бизнеса; разработаны практические рекомендации, направленные на эффективные меры управления рисками в целях обеспечения финансовой стабильности предприятий малого бизнеса.

Практическая ценность: предложения и рекомендации можно использовать в разработке стратегии эффективного управления рисками в целях обеспечения финансовой стабильности предприятий малого бизнеса.

Степень внедрения и экономическая эффективность: результаты исследования приняты для внедрения в практику Торгово-промышленной палаты Республики Узбекистан, Государственным комитетом по демонополизации, развитию конкуренции и поддержке предпринимательской деятельности Республики Узбекистан, АКБ «Микрокредитбанк». Материалы исследования используются в совершенствовании учебных программ и при преподавании специальных курсов «Основы предпринимательства и малого бизнеса», «Управление рисками» в высших учебных заведениях.

Область применения: Торгово-промышленная палата Республики Узбекистан, Государственный комитет по демонополизации, развитию конкуренции и поддержке предпринимательской деятельности, коммерческие банки, высшие учебные заведения.

RESUME

for dissertation of K.D.Karimova “The management of risks in supporting financial stability of small-scale business enterprises” for getting the scientific degree of the Candidate of the Economic Sciences, speciality 08.00.07 – finance, monetary circulation and credit.

Keywords: Subjects of small-scale business enterprises, financial results, financial situation, financial stability, entrepreneurial risks, financial risk, credit risk, currency risk, diversity of risk, risk transfers.

Subject of inquiry: Subjects of small-scale business enterprises functioning in national economy.

Aim of work: Development of scientific suggestions and practical recommendations in effective management of risks in supporting financial stability of small-scale business enterprises.

Methods of inquiry: Economical statistical analysis, clustering and comparative analysis, abstract-logical thinking, expert judgment, the methods of social prediction.

The received results and their novelty: The strategies of management of risks in small-scale business enterprises with a glance to goals of supporting economic growth in real sector of economy were worked out; abilities of using in Republic of Uzbekistan advanced foreign experience per risk-management have been estimated; the suggestions on diversity of risks of small-scale business enterprises were worked out; the suggestions on elimination of negative influence of constant risks in economic activities of subjects of small-scale business enterprises were worked out; the practical recommendations directed toward effective methods of management of risks in supporting financial stability of small-scale business enterprises have been worked out.

Practical value: The suggestions and recommendations can be used in development the strategies of effective management of risks in supporting financial stability of small-scale business enterprises.

Degree of introduction and economic efficiency: The results of research were accepted for introduction into practice by Commercial and Industrial Chamber of Republic Uzbekistan, the State committee of antimonopoly, rivalry and support of entrepreneurial activity of Republic Uzbekistan and Joint-stock commercial bank “Mikrocreditbank”. The materials of research are being used in higher educational institutions to develop educational programs and teaching process on subjects “Bases of business and small-scale business”, “Management of risks”.

Range of application: Commercial and Industrial Chamber of Republic of Uzbekistan, the State committee of the demonopolization, development of a competition and support of enterprise activity, commercial banks, higher educational institutions.

Тадкикотчи:

Босишга рухсат этилди	13.12.08
Қоғоз бичими	30x42
Ҳисоб-нашр табоғи	1,75 б.т.
Адади	100
Буюртма	№ 234

**Тошкент Молия институти босмахонасида
ризография усулида чоп этилди. 100084, Тошкент
Кичик халқа йўли, 7-уй**